

Dávid Géza

Kaza (bírószági kerület) és *náhiye* („járás”) a hódolt Magyarországon*

Kivonat

A *náhijék* és *kazák* jelentősége a hódolt Magyarországon jelentősen eltért egymástól a 16. és a 17. században. Amíg a timár-rendszer kulcsszerepet játszott, az összeírásokat szandzsákonként, azon belül *náhijé*ként készítették, s eszerint tartották nyilván a szolgálati birtokokat is. Talán ez a fő oka annak, hogy a „járások” száma három és félszerese volt a bíróságokénak. Ugyanakkor Magyarországon négyzetkilométerenként csak mintegy feleannyi *kazát* találunk, mint Ruméliában. Ez a nagy különbség magyarázható a Dráva–Duna-vonal feletti kis számú muszlim lakossággal, valamint azzal, hogy az oszmánok a joghatóság terén sem tudták teljes mértékben ellenőrizni a magyar területeket. A 17. században, amikor az állami adókat *kaza*-szinten szedték be, ezek döntő fontosságra tettek szert.

Kulcsszavak: török közigazgatás, *náhiye*, *kaza*

A 16–17. századi helyi oszmán közigazgatás a szandzsák-szint alatt kettős volt. Közülük a *náhijék* („járások”) egyértelműen a szandzsákbégek alá voltak rendelve, míg a *kazák*/kádiságok (bírószági kerületek) viszonylag függetlenül a jogszolgáltatás egységeinek számítottak. Mégis, a kettő közötti kapcsolat nem mindig egyértelmű; de elvileg az első katonai, a másik „polgári” formációnak tekinthető. A szakirodalomban felmerült, hogy a kádi nevezte ki a *náib*okat (kádi helyetteseket) a *náhijék*be, akiknek ott saját törvényszékeik lettek volna.¹ Bár vannak kétségeim, de ezen állítás második fele Anatóliára és az arab területekre, sőt talán még Rumélia egyes régióira is érvényes lehet, ám a 16. századi hódolt Magyarországra nem tűnik elfogadhatónak, még ha az ellenkezőjét nehéz is bizonyítani. Mindenesetre egyetlen adat sincs ilyen intézményre nálunk, azaz egy *náhiye* keretében *náib*ok által kialakított alkádiságokra. (Más kérdés, hogy szerintem a *kazák* nem a *náhijék*en belül léteztek.) Azért kell mégis óvatos-

* E tanulmány kicsit rövidebb változata korábban angol nyelven megjelent: *Kaza and Nahiye in Ottoman Hungary*. In: *Hürmetler: Studies in Honour of Pál Fodor on his Seventieth Birthday*. Ed. by Géza Dávid. Budapest, 2025, 99–116.

¹ Şahin, Nahiye, 307: „A *náhijék*ben, amelyek a kádik közigazgatási és jogi hatáskörébe tartoztak, a közigazgatási és jogi ügyek intézésére *náib*ok láttak el szolgálatot. Másként kifejezve, a kádik a *náhijék*ben *náib*-bíróságokat hoztak létre.”

nak lennünk, mert az itteni kádíságok működéséről elég kevés a kútfő, csak két kötet *szidzsil* (jegyzőkönyv) maradt fenn, mindkettő az oszmán uralom későbbi időszakából és némileg periférikus területekről,² illetve néhány egyedi dokumentum (*hüddzset*)³ ismert.

Ez az egyik oka annak, hogy a magyarországi mohamedán bírósági hálózatot még nem rekonstruáltuk teljes egészében. Velics Antal (a defterek elolvasója) és Kammerer Ernő (a hagyaték kiadója) 19. század végi forráskiadványa némileg segít ebben a tekintetben.⁴ Ez a mű – néhol erősen lerövidítve és sok hibával – szinte teljes egészében tartalmazza a bécsi Österreichische Nationalbibliothek magyar vonatkozású oszmán levéltári anyagát. A szóban forgó iratok egy részét az adott törvényszék kádija készítette, látta el névjegyével vagy hitelesítette. A kirajzolódó kép mégis hiányos, ezért az ezen alapuló listát ki kell egészíteni, például a 16. századi szandzsák-összeírásokból, amelyek egy-egy nagyobb közigazgatási egységen belül többnyire feltüntetik a törvényszékeket. Ezeken kívül a ruméliai bírósági körzetek álláshelyeit magában foglaló kolligátumnak a *Rúznáme-i menászib-i kazá-i Rúm-ili* címet viselő, a kiadó által a 16. század második felére datált, pár éve megjelent része szintén hasznos számunkra, mert a Budai és a Temesvári vilájtre is kiterjed.⁵

Az így nyert adatok, még ha az egész hódolt Magyarországot lefedik is, nem elég gazdagok ahhoz, hogy a rendszerben idővel bekövetkezett kisebb-nagyobb változásokat követni lehessen. Ezeket csak akkor lehetne folyamatban bemutatni, ha a *kádiaszkerek* (hadbírók) által kezdeményezett kádikinevezésekről a központban vezetett köteteket (*kádiaszker rúznámcseleri*) szisztematikusan feldolgoznánk.⁶ Hegyi Klára és Fodor Pál jóvoltából az 1585–1586-ból származó és minket érintő kinevezéseket állt módomban beépíteni.⁷ Összességében úgy gondolom, hogy az összegyűjtött anyag meglehetősen

² Az 1652–1653-ban Temesváron vezetett őrzési helye: Sarajevo, Historijski Arhiv, Sign. OZ, T-004. Karánsebes és Lugos (oszmán Sebeş és Lugos; Caransebeş és Lugo) jegyzőkönyve pedig Budapesten található: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Keleti Gyűjtemény, Török kéziratok Qu. 62 (vétél útján került ide).

³ Pl. Gökbilgin, Hatvan kadılığımın iki sicili.

⁴ Velics–Kammerer, *Magyarországi török kincstári defterek*. I–II.

⁵ Kuru, XVI. yüzyılın ikinci yarısında Rumeli kadılıkları, 267–277. A kiadó a helyneveket úgy ömlesztette, ahogy éppen elolvasta, és semmilyen erőfeszítést nem tett azonosításukra. Minthogy nem mellékelte faksimilét, esetenként nehéz eldönteni, mennyire jó az átírás. S bizony párszor nyilvánvalóan téves a megadott forma, de ismerve Magyarország történeti földrajzát, az ilyen hibák is többnyire javíthatók. Két bejegyzéssorozatot tett közzé 1581–1582 és 1586–1589 tájáról egy másik török kutató, Yasemin Beyazid, szintén az olvasóra bízva a települések megnevezését. *Kadiasker atama rúznámçelerinden; Kadiasker mülażım rúznámçelerinden*.

⁶ Ilyen törekvés a 17. századot érintően, de valamivel hamarabb indítva: Alan, Kadiasker ruznamçe defterlerine göre XVII. yüzyılda Rumeli’de kaza teşkilatı.

⁷ İstanbul, Müftülük Arşivi, Kadiasker ruznamçeleri, Rumili 3.

jó alapot jelent a magyarországi tartományokban létrehozott bírósági hálózat bizonyos jellemzőinek a megvilágítására.

Ami a *náhijét* illeti, bővebb a merítési lehetőségünk.⁸ Mivel egyes szandzsákokat megszüntettek vagy két közigazgatási egységre osztottak, némely területek kicsúsztak az oszmán ellenőrzés alól, vagy éppen bekerültek oda, és mert el akartam kerülni a megkettőződéseket, az összeállt kép hosszabb távon nem tekinthető állandónak. De itt nem az a célom, hogy minden egyes variációt precízen végigkísérjek, hanem az, hogy az említett egységek megközelítő sumájára jussak.

Az alábbi két lista a Budai és a Temesvári vilájet (tartomány) szandzsákjaiban levő *kazákat* és *náhijét* tartalmazza a 16. század második feléből, végéről.

1. A Budai vilájet *kazái* és *náhijei*⁹

Budai szandzsák:

Kazák: Buda, Kecskemét, Pest, (Rác)Keve,¹⁰ Vác, Visegrád

Náhije: Buda, (Duna)Földvár, Kecskemét, Pest, (Rác)Keve, Vác, Visegrád

Esztergomi¹¹ szandzsák:

Kaza: Esztergom

Náhije: Esztergom

⁸ Az összeállítás elkészítéséhez az alábbi munkákat és levéltári forrásokat használtam: Velics–Kammerer, *Magyarországi török kincstári defterek*. I–II.; Fekete, *Az Esztergomi szandzsák 1570. évi adóösszeírása*; Uő, *A Hatvani szandzsák 1550. évi adóösszeírása*; İstanbul, T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Tapu defteri 290, 292, 293, 314, 318, 332, 343, 364, 365, 388, 400, 410, 412, 441, 443, 457, 485, 507, 550, 554, 563, 570, 578, 579, 580, 581, 585, 592, 593, 611, 632, 634, 646, 657, 665, 676, 824, 981, 1012; München, Bayerische Staatsbibliothek, Cod. Turc. 138; Paris, Bibliothèque nationale de France, ms. fonds turc, suppl. 76; valamint számos *rúznámcsé*. A Budai vilájethez igen hasznos az Sz. Simon Éva irányításával készülő adatbázis: https://mnf.gov.hu/mnf/ol/leveltari_segedlet_oszman_osszeirasokhoz (2025. október 25.).

⁹ A települések nevét mai magyar alakjuk szerint írtam. A kevésbé ismert, eltűnt vagy a határon kívülre került helyeknél jegyzetek segítik a tájékozódást. A korabeli oszmán alakot akkor tüntetem fel, ha az teljesen vagy nagyon más, mint a magyar.

¹⁰ Oszmán Kuvin.

¹¹ Oszmán Esztergon/Ösztörgon.

Füleki¹² szandzsák:¹³

Kaza: Füle

Náhijék: Balogvár,¹⁴ Csetnek,¹⁵ Divény,¹⁶ Füle, Murány,¹⁷ Pelsőc,¹⁸ Putnok, Rimaszécs,¹⁹ Rimaszombat,²⁰ Szendrő

Hatvani szandzsák:

Kazák: Hatvan, Jászberény

Náhijék: Dédes,²¹ Eger, Gyöngyös, Hatvan, Heves, Jászberény, Miskolc,²² Ónod, Putnok, Salgó,²³ Sirok, Szarvaskő, Tokaj

Koppányi szandzsák:

Kaza: Koppány²⁴

Náhijék: Dombó,²⁵ Karád, Kőrös(hegy), Marcali, (Török)Koppány, Zalavár

Mohácsi szandzsák:

Kazák: Baranyavár, Mohács, Siklós

Náhijék: Baranyavár,²⁶ (Duna)Szekcső, (Kapos)Szerdahely, Mohács, (Nagy) Harsány, Pécsvárad, Sellye,²⁷ Siklós, Szász(vár), Szentlőrinc, Vaskaszentmárton²⁸

Nógrádi²⁹ szandzsák:

Kaza: Nógrád

Náhije: Nógrád

¹² Szlovák Fiľakovo.

¹³ Ezen alkormányzóság *náhijé*ira ld. Hegyi, *A Füleki szandzsák*, passim és térkép.

¹⁴ Később Nagybalog vagy Vámosbalog (Szlovák Veľký Blh).

¹⁵ Szlovák Štítnik.

¹⁶ Szlovák Divín.

¹⁷ Murányalja (szlovák Muráň) volt annak a falunak a későbbi neve, ahová a vár tartozott.

¹⁸ Szlovák Plešivec.

¹⁹ Szlovák Rimavská Seč.

²⁰ Szlovák Rimavská Sobota.

²¹ Dédes várának romjai a mai Dédestapolcsány közelében találhatók.

²² Oszmán Miskofcsa.

²³ Salgó várának romjai a mai Salgóbánya közelében találhatók.

²⁴ Kuru listájából hiányzik. Csak „Tanura, más néven Kopan” szerepel. Ezzel az a gond, hogy Koppányt sem a szandzsák-összeírásokban, sem másutt nem említik kettős névvel.

²⁵ Dombó várának romjai a mai Dombóvár közelében találhatók.

²⁶ Horvát Branjin Vrh.

²⁷ Oszmán Selin.

²⁸ Amikor Pécs önálló szandzsák lett, több *náhijét* csatoltak hozzá.

²⁹ Oszmán Novigrád.

Pécsi³⁰ szandzsák:

Kaza: Pécs

Náhijék: Kaposvár, Pécs

Simontornyai szandzsák:

Kaza: Simontornya

Náhijék: (Balaton)Endréd,³¹ Ozora, Simontornya, Tamási³²

Szécsényi szandzsák:

Kaza: Szécsény

Náhije: Szécsény

Szegedi szandzsák:

Kazák: Bács, Baja (?),³³ Kalocsa, Szabadka,³⁴ Szeged, Titel (?),³⁵ Zombor

Náhijék: Bács,³⁶ Baja, (Hódmező)Vásárhely, Kalocsa, Solt, Szabadka, Szeged, Titel, Zombor³⁷

(Székes)Fehérvári³⁸ szandzsák:

Kazák: (Székes)Fehérvár, Veszprém³⁹

Náhijék: Csesznek, Csobánc,⁴⁰ Egervár, Egregy, Győr, (Győr)Szentmárton,⁴¹ Kemendvár,⁴² Körmend, (Nagy)Vázsony, Pápa, Rezi, Sárvár, Somló,⁴³ Sümeg, (Székes)Fehérvár, Szigliget, Tátika,⁴⁴ Tihany, (Város)Lőd, (Vár)Palota, Vasvár, Veszprém, (Zala)Szentgrót

³⁰ Oszmán Pecsúj.

³¹ Oszmán Endrik.

³² Oszmán Tomásin.

³³ *Kazaként* csak Kuru listájában fordul elő.

³⁴ Szerb Szubotica.

³⁵ *Kazaként* csak Kuru listájában fordul elő.

³⁶ Szerb Bacs.

³⁷ Szerb Szombor.

³⁸ Oszmán Isztolni Belgrád.

³⁹ Oszmán Beszprim.

⁴⁰ Csobánc várának romjai a mai Gyulakeszi közelében találhatók.

⁴¹ Ma Pannonhalma.

⁴² Kemend várának romjai a mai Kemendollár közelében találhatók.

⁴³ Somló várának romjai az azonos nevű hegy oldalában találhatók.

⁴⁴ Kuru listájából hiányzik.

Szekszárdi szandzsák:

Kazák: Báta(szék),⁴⁵ Szekszárd, Tolna⁴⁶

Náhijék: Anyavár,⁴⁷ Szekszárd, Tolna

Szigetvári szandzsák:

Kaza: Szigetvár

Náhijék: Babócsa,⁴⁸ Berzence, Görösgal,⁴⁹ (Nagy)Kanizsa, Segesd, Szigetvár

Szolnoki szandzsák:

Kazák: Csongrád (?),⁵⁰ Szolnok⁵¹

Náhijék: Csongrád, Debrecen, (Mező)Túr, (Nagy)Kálló, Szolnok,
(Török)Szentmiklós

A fentiekből világosan kirajzolódik, hogy a Budai vilájetben a törvényszékek száma meglehetősen alacsony volt. Mintegy 8 vagy 9 olyan szandzsákot regisztrálhatunk, amelyek egyetlen kádiságból állt, és a többiben sem találunk lényegesen többet. Az utóbb említett szandzsákok közül az első a vilájet központja volt, míg a csak a fennállásának első évtizedeiben kiterjedt Mohács és Szeged sokkal nagyobb területtel rendelkezett, ezért alakult ezekben számosabb kádiság.

⁴⁵ Tátika várának romjai a mai Zalaszántó közelében találhatók.

⁴⁶ Megszokott alakját nem találjuk meg Kurunál. Szerepel viszont nála egy Togana forma, amely fellelhető 17. századi krónikákban. Vö. Aycibin, *Kâtib Çelebi, Fezleke*, 343. (A munka később nyomtatásban is megjelent: *Kâtib Çelebi, Fezleke*); Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. VI. 122.

⁴⁷ Később Janyavár; romjai a mai Sióagárd közelében találhatók.

⁴⁸ Oszmán Bobofcsa.

⁴⁹ Ma Nemeskéhez tartozik.

⁵⁰ *Kazaként* csak Kuru listájában fordul elő.

⁵¹ Kissé váratlan, hogy Kuru anyagában – Bács mellett – megjelenik egy Bácska nevű kádiság is. Ezt időnként Szeged szinonimájaként használták, de itt erről nem lehet szó. Szintén problematikus „Fodvar” esete. Azonos lehet (Duna)Földvárrel, ám ez csak 1590-től lett *náhije*-központ, és semmilyen más adat nem szól itteni kádiról. Bár igaz, hogy a lista szerint a helyi török bíró csak a legszerényebb, 25 akcsés napidíjban részesült, ez még nem dönti el a kérdést.

2. A Temesvári vilájet *kazái* és *náhijei*

(Boros)Jenői⁵² szandzsák:

Kaza: (Boros)Jenő

Náhiyek: Bél,⁵³ (Boros)Jenő, Desznye,⁵⁴ Feltót,⁵⁵ Keszend⁵⁶

Csanádi⁵⁷ szandzsák:

Kazák: Csanád (?),⁵⁸ Makó, (Nagy)Becskerek (?),⁵⁹

Náhiyek: Csanád, Galád,⁶⁰ (Nagy)Becskerek,⁶¹ (Ó)Becse⁶²

Gyulai szandzsák:

Kazák: Arad, Békés (?),⁶³ Gyula

Náhiyek: Arad, Békés, Bihar,⁶⁴ Gyula, Zaránd⁶⁵

⁵² Oszmán Janova, Román Ineu. Kurunál felbukkan még egy „Janova”, amelyről nem sikerült kiderítenem, hogy mit takar (az sem biztos, hogy magyar területen kell keresni).

⁵³ Román Beliu.

⁵⁴ Később Dézna, román Dezna.

⁵⁵ Román Tauț/Tăuți.

⁵⁶ Vagy Köszend, román Chisindia.

⁵⁷ Román Cenad.

⁵⁸ *Kazaként* csak Kuru listájában fordul elő.

⁵⁹ *Kazaként* csak Kurunál fordul elő.

⁶⁰ Ma ismeretlen, Nagyikikindától (szerb Kikinda) délre esett.

⁶¹ Mai szerb neve Zrenjanin.

⁶² Szerb Becsej.

⁶³ *Kazaként* csak Kuru listájában fordul elő. Az azonosság kissé kérdéses.

⁶⁴ Ez a *náhiye* Bihar megyéről kapta a nevét, így nem volt központi települése. Az itteni falvak ma Romániához tartoznak. Vö. Káldy-Nagy, *A Gyulai szandzsák 1567. és 1579. évi összeírása*, 380–395.

⁶⁵ Román Zărand.

Lippai szandzsák:⁶⁶

Kaza: Lippa⁶⁷

Náhijék: Almás,⁶⁸ Borzlyuk,⁶⁹ Bulcs,⁷⁰ Büjük Vidék,⁷¹ Filep,⁷² Huszna,⁷³ Kápolna,⁷⁴ Kaprivár,⁷⁵ Kaprucsa,⁷⁶ Lippa,⁷⁷ (Maros)Illye,⁷⁸ Paulis,⁷⁹ Szád Vidék,⁸⁰ Sződi,⁸¹ Váradja,⁸² Világos,⁸³ Viziás⁸⁴

⁶⁶ Csak Csivizáde Mehmednél szerepel. *Kadiasker atama rûznâmçelerinden*, 75.

⁶⁷ Itt három *náhije* nevét vagy nem sikerült elolvasni, vagy a helyét megtalálni, illetve egyé ismétlődni látszott.

⁶⁸ 1910 után Háromalmás, román Almaş.

⁶⁹ Később eltűnt. A török kor előtt Temes megye részének számított. Vö. Csánki, *Magyarország történelmi földrajza*. II. 16–17.

⁷⁰ A defterekben Búcs Vidék. Román Bulci.

⁷¹ Ez ama ritka esetek egyike, amikor az oszmánok lefordítottak egy magyar földrajzi nevet, igaz, csak a felét. Büjük (*büyük*) jelentése 'nagy', azaz együtt Nagyvidékről van szó, amely természetesen nem meghatározott települést takar, hanem egy elég nehezen azonosítható térséget. Első pillantásra még az is felmerül, hogy a törökök találták ki. Szerencsénkre azonban régebbi magyar források is megőrizték a nevét. Solymos (román Şoimuş) várának tartozékai között ugyanis felbukkan „Alsóvidék, Kisvidék, Nagyvidék, Borzlyukvidék és Szádvidék”. Vö. Lupescu, Solymos vára a középkorban, 870–871. A 871. oldalon levő térképen Nagyvidék Temes megyében, Lippától délre látható. Lakatos Bálint lekötélező szívességgel megkereste a latin eredetiben levő vonatkozó részt. Eszerint 1510-ben „Naghwydek” 64 faluból állt, azaz tényleg nem volt „kicsi”. Ld. Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, DL 37874. Vö. DL 37791 (1507-ből).

⁷² Ma ismeretlen. Talán a középkori Filepkeve rejlik mögötte. Vö. Csánki, *Magyarország történelmi földrajza*. I. 176.

⁷³ Idővel elpusztult. Korábban a bulcsi apáté volt. Vö. Csánki, *Magyarország történelmi földrajza*. I. 772.

⁷⁴ Világosvár tartozéka volt. Ma ismeretlen. Vö. Csánki, *Magyarország történelmi földrajza*. I. 722–723, 734.

⁷⁵ Másként Kaprevár (román Căpriora).

⁷⁶ Másként Kapruca, később Maroskapronca (román Căpruţa).

⁷⁷ Román Lipova.

⁷⁸ Román Ilia.

⁷⁹ Ópálos (román Păuliş).

⁸⁰ Ma ismeretlen. Engel térképén (*A Temesvári és [a] Moldovai szandzsák*, térképmelléklet) Szád Váradjától délre.

⁸¹ Később Szépfalu (román Frumuşeni). Vö. Csánki, *Magyarország történelmi földrajza*. I. 763, 765.

⁸² Később Tótvárad (román Vărădia de Mureş). Vö. Csánki, *Magyarország történelmi földrajza*. I. 763–764.

⁸³ Román Şiria.

⁸⁴ Nehezen azonosítható. Hegyi, *A török hódoltság várai és várkatonasága*. III. 1460 két lehetőséget vet fel: Eperjes (később Maroseperjes/Kelmák, román Chelmac) vagy Odvos/Odvas (román Odvoş).

(Ó)Moldovai⁸⁵ szandzsák:

Kazák: Harám,⁸⁶ (Ó)Moldova

Náhijék: Karasova-Vitelnik,⁸⁷ (Ó)Moldova

Pankotai⁸⁸ szandzsák:

Kaza: Pankota

Náhije: Pankota

Temesvári szandzsák:

Kazák: Csákova,⁸⁹ Facset,⁹⁰ Pancsova,⁹¹ Temesvár

Náhijék: (Béga)Monostor,⁹² Bogcsa,⁹³ Bozvár,⁹⁴ Bozsor,⁹⁵ Csákova, Cserin,⁹⁶

Facset, Fenlak,⁹⁷ Firdena,⁹⁸ Iktár,⁹⁹ Marcsina,¹⁰⁰ Pancsova, Semlik,¹⁰¹ Sujdia,¹⁰²

Temesvár, Tergoviste¹⁰³

⁸⁵ Oszmán Modava, román Moldova Veche.

⁸⁶ Később (Új)Palánk (oszmán Palanka-i Dzsedíd, Jeni Palanka, szerb Banatszka Palanka). Ez a *kaza* és a karasova-vitelniki *náhije* valószínűleg ugyanaz.

⁸⁷ Ez a *náhije* két folyó, a Karas (román Caraș, szerb Karas) és a Vicinic (szerb Vicsinik) nevét viselte. Vö. Halasi-Kun, Krassó County, 73 (ő „*Nahiye-i Kırışova ve Bitülnik*” formában olvasta). Vele szemben Engel (*A Temesvári és [a] Moldovai szandzsák*, 183) magyarázat nélkül Karasova-Vitelnik alakban közölte.

⁸⁸ Román Păncota.

⁸⁹ Eredeti neve Csák (román Ciacova).

⁹⁰ Később Facsád (román Făget).

⁹¹ Szerb Pancsevo.

⁹² Román Mănăștiur.

⁹³ Később Román-Bogsán és Boksánbánya (román Bokșa).

⁹⁴ Ma ismeretlen, talán Felsőkastély (román Coșteiu de Sus) környékén feküdt. Vö. Engel, *A Temesvári és [a] Moldovai szandzsák*, 35 (Bozovár).

⁹⁵ Később Bozsor (mai román neve Traian Vuia).

⁹⁶ Másként Cseri. Bár elnéptelenedett, a török kor után újjátelepült. Ekkor a Törökszákos (román Sacoșu Turcesc) nevet kapta. Ld. Engel, *A Temesvári és [a] Moldovai szandzsák*, 41 (Cserin).

⁹⁷ Később Főnlak (román Felnac).

⁹⁸ Később Ferde (román Fârdea).

⁹⁹ 1968-ban két településből jött létre Iktár-Budinc néven (román Ictar-Budinți).

¹⁰⁰ Később Marzsina (román Margina).

¹⁰¹ Később Versec (szerb Vrsac). Vö. Engel, *A Temesvári és [a] Moldovai szandzsák*, 118 (Semlik).

¹⁰² Eredetileg Suggya, ma ismeretlen, talán Bégamonostor (román Mănăștiur) közelében feküdt. Vö. Engel, *A Temesvári és [a] Moldovai szandzsák*, 120 (Sujdi).

¹⁰³ Későbbi magyar neve Vásáros volt (román Târgoviște).

A Temesvári vilájeten belül biztosan csak a nevet adó szandzsák rendelkezett két kádi-székhelynél többel. A részletes összeírások magáról a szandzsák-székhely Csanádról nem szólnak úgy, mint ahol kádi tevékenykedik, csak a korábban említett 16. századi lista utal az itteni (és a becskereki) jogszolgáltatási hivataltalra. Figyelemre méltó, hogy a jómódú és meglehetősen népes Makó városában is működött kádi,¹⁰⁴ ami ritka kivételnek számít, hiszen másutt a kádiságok és a *náhiyek* központja szinte mindig egybeesett.¹⁰⁵

Elmondhatjuk tehát, hogy a Dráva–Duna vonaltól északra eső kádiságok száma a 16. századi, hosszabb ideig fennálló 22 szandzsákban összesen 45, azaz átlagosan kettő körül volt. Érdekes ezt a számot a Rumélia területén található kádiságokéval összevetni. Ez utóbbiak mennyisége a 16. századi listában 418-at tett ki, 30 körüli alkormányzóságban.

Donald Edgar Pitcher nagyjából 600 000 km²-re tette az Oszmán Birodalom európai területének a nagyságát;¹⁰⁶ ebből hozzávetőlegesen 100 000 km² volt korábban magyar kézen. A vonatkozó számadatokat elosztva körülbelül 2200 km²-re jut egy törvényszék a Budai és a Temesvári vilájetben és körülbelül 1200 km²-re a Balkánon. A különbség jelentős, és egyértelműen jelzi, hogy az oszmánok nemcsak katonailag, hanem igazságszolgáltatási szempontból sem voltak képesek a magyar területeket teljes mértékben ellenőrizni.¹⁰⁷ Bár ez kétségtelenül igaz, az is észszerűnek tűnik, ha feltételezzük, hogy a kádiságok és egy-egy terület muszlim lakosságának száma között összefüggésnek kellett lennie. Az a tény, hogy a hódolt Magyarország területén¹⁰⁸ a helyőrségekkel együtt csak mintegy 50 000 mohamedán élt, szemben a mintegy 850 000 kereszténnyel,¹⁰⁹ azt jelentette, hogy elegendő volt egy viszonylag szerény bírósági hálózat. Amint Hegyi Klára kimutatta, mindössze négy olyan fontos és népes településen volt oszmán törvényszék, ahol szinte kizárólag magyarok éltek, nevezetesen Jászberényben,¹¹⁰ Kecskeméten, Ráckeven és Makón, ám később még ezeket is megszüntették, különösen, amikor a 17. század elején állami politikává vált, hogy néhány jelentősebb város magyar lakosságának joghatósága a saját törvényhozó szerveiknél maradjon.¹¹¹

¹⁰⁴ Szakály, *Makó a török hódoltság idején*, 201, 214–215, 242.

¹⁰⁵ A Kuru által közrebocsátott másik, korábbi felsorolás (Kanuni sultan Süleyman döneminde Rumeli kadılıkıları, 247–272) egyáltalán nem változtat a fenti képen.

¹⁰⁶ Pitcher, *An Historical Geography of the Ottoman Empire*, 134.

¹⁰⁷ Ennek egyik tanulságos példája, igaz, az első évekből, a szegedi kádi és szandzsákbég esete: Dávid–Fodor, „Az ország ügye mindenek előtt való”, 168–169, Nr. 458.

¹⁰⁸ Ez a szám valamivel magasabb, mint a *kazákra* és *náhiyekre* eső, mivel nagyobb területre terjedt ki azokénál.

¹⁰⁹ Dávid, Magyarország népessége, 149.

¹¹⁰ Jóllehet itt 1568-ban kisebb palánk épült, a kádiságot ennél hamarabb hozták létre.

¹¹¹ Hegyi, *Török berendezkedés Magyarországon*, 124–125, 126, 131–145.

Nemrégiben két olyan kancelláriai bejegyzésre (*riüsz kajdi*) bukkantam, amelyik ebben a vonatkozásban érdekes. Az első 1608 novemberéből származik. A lényeges része ekként szól: „Mivel a jelenlegi budai kádi, mevlána Habíl¹¹² efendi veterán és idős, a zombori, a szegedi, a pécsi és a verseci (?)¹¹³ kádíságok hozzácsatolásával [egyben] címzetes burszai kádiként¹¹⁴ [a budai kádi-hivatal] neki adományoztatott.”¹¹⁵ Azaz Buda négy, tőle elég távol eső *kazával* gazdagodott (amelyek közül a szegedi ekkortájt ráadásul Egerhez volt sorolva). E megoldást valószínűleg a tizenöt éves háborút követő anyagi nehézségek miatt alkalmazták. Ezt a feltételezést megerősíti az 1609 végéről származó másik dokumentum. Ebben a következő budai török bírót nevezik ki, aki „az említett *kazát* bizonyos tartozékokkal korábban birtokló Habíl”-tól nyerte el. Okként pedig erre hivatkoztak: „az említett (azaz a budai) *kaza* kevés jövedelmet hozott”. Így tehát „azok a tartozékok, amelyeket az előző kádi birtokolt, és nem kapta meg őket más,¹¹⁶ az említett mollának” lettek kijelölve. A szóban forgó „tartozékok” nem lehetnek egyebek, mint az elődjének juttatott négy kádíság.¹¹⁷

A 16. századi defterekben található törvényszékek és a *náhiyek* számának összehasonlítása azt mutatja, hogy a különbség nagy volt: egy átlagos szandzsák 5–8 *náhijéből* állt (ritka kivételekkel, mint például az esztergomi, nógrádi vagy szécsényi alkormányzóság egyetlen ilyen egységgel). A legtöbb *náhije* a peremvidéki (Székes)Fehérvári szandzsákban alakult, nem kevesebb mint 23. A képzetbeli dobogó második fokán a Lippai szandzsák állt 20 alegységgel, majd Temesvár következett 16-tal. Ez utóbbiban az oszmánok valószínűleg átvették a vlah lakosság olykor egészen kis körzeteit.¹¹⁸

Az 1570-es években a két magyarországi vilájetben összesen 150 körül, azaz szandzsákonként átlagosan hét volt a *náhiyek* száma. Másként kifejezve csupán minden harmadik-negyedik közigazgatási alegység rendelkezett törvényszékekkel.

A térképen valamennyi, a fenti táblázatokban szereplő *kaza*- és *náhije*-központot feltüntettük, egyben jelezve a vilájeteket/szandzsákokat és a várakat, illetve a tartósan hódolt és az igényterületeket. Mint látható, elég nagy volt

¹¹² Az illető Kádizáde Ali pasa, háromszoros budai beglerbég (1602–1604, 1605–1609, 1614–1616) apjaként komoly befolyással rendelkezett, s jó néhány éven át, legalább 1602-től töltötte be az adott posztot.

¹¹³ Mint fentebb kitértem rá, Versec a defterekben jobbra Semlikként szerepel, úgyhogy az itteni, kissé bizonytalan olvasatú alak váratlan, és lehet, hogy mást takar.

¹¹⁴ Nem találtam utalást arra, hogy ezt a címet mikortól lehetett megkapni, és járt-e anyagi haszonnal. Csupán a 17. század második felétől a 20. század elejéig sikerült adatolnom (igaz, csak a világhálón kerestem rá).

¹¹⁵ T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, A.RSK.d. 1481, p. 30.

¹¹⁶ Ez a megjegyzés azért meglepő, mert a központnak tudnia kellett volna, kit hova helyeztek.

¹¹⁷ A.RSK.d. 1481, p. 79.

¹¹⁸ Vö. Halasi-Kun, Serbians and Rumanians; Uő, The Rumanians of *districtus volachalis Tverdi*; Uő, The Rumanians of *districti volachales Monostor* and *Sugya*.

a különbség a két párhuzamos rendszer központjainak a sűrűsége között.¹¹⁹ Szembeszökő, hogy kádiságokat csak a ténylegesen birtokolt országrészekben alakítottak ki. Ezzel szemben a „járások” gyakran a még nem megszerzett, vitatott hovatartozású települések nevét viselték. Az ilyeneket „fantom”-*náhiye*-nek hívhatjuk, minthogy székhelyük még valamelyik Habsburg-kézen levő vár volt, amelyet keresztény katonák védtek. Az is egyértelmű, hogy pár kivételtől eltekintve a folyamatos ellenőrzés alatti oszmán régiók *kazái* és *náhiyei* is erődítésekről kapták a nevüket, ami arra utal, hogy nem nagyon merészkedtek a falakon kívülre.

Érdekes lenne hasonló összehasonlításokat végezni a birodalom ázsiai részeinek törvényszékeiről és *náhiyeiről* is. Most pár olyan példát említek csak, amelyekhez könnyen hozzáfértem. Bejsehir szandzsákjában 2 törvényszéket és 9 *náhiyét*,¹²⁰ Malatja szandzsákjában 3 (vagy 4) törvényszéket és 27 *náhiyét* találunk 1560-ban,¹²¹ Maras szandzsákjában 5 törvényszéket és 25 *náhiyét*,¹²² Karahiszár-i Sarki szandzsákjában 5 törvényszéket és 44 *náhiyét*,¹²³ Usak bírósági körzetén belül 4 *náhiyét*,¹²⁴ Lárende kádiságán belül 4, később 2 *náhiyét*,¹²⁵ Lázikijje egyetlen bírósági körzetén belül 4 *náhiyét*.¹²⁶

A véletlenszerűen kiválasztott régiók eredményei azt a benyomást keltik, hogy a 16. századi hódolt Magyarország és a birodalom keleti régiói között nem volt nagy eltérés a törvényszékek és a *náhiyék* egymáshoz viszonyított arányát illetően: az utóbbiak lényegesen nagyobb számban voltak jelen. Természetesen lehettek olyan területek, ahol a hagyományok vagy az adott terület társadalmi sajátosságai – például a nomád életforma – miatt jóval kevesebb *náhiyét* hoztak létre (vagy egyáltalán nem, vagy más a terminológia). Értelmezésem szerint ez azt jelzi, hogy amíg a timár-rendszer többé-kevésbé érintetlen volt, és még készültek szandzsák-összeírások, addig a *náhiye* jelentőségében megelőzte a törvényszéket.

Jól mutatja ezt, hogy a *timár*-adományozásokat rögzítő, naprakészen tartott listák bejegyzéseiben az egyes települések kivétel nélkül *náhiyék* szerint vannak

¹¹⁹ A 17. században sem tapasztalunk nagyobb változásokat a minket foglalkoztató régiókban, ami egyfajta konzervativizmusra utal. Vö. Šabanović, *Popis kadiluka u Europskoj Turskoj*, 303–370; Özergin, *Rumeli kadılkırlarında 1078 düzenlemesi*. Alan, *Kadıasker ruznamçe defterlerine göre XVII. yüzyılda Rumeli’de kaza teşkilatı*, 58–59 elég sok megszűnő, illetve frissen alapított *kazát* vett lajstromba a két század között. Ám ezek főként Ruméliát érintik, minket csak néhány közülük.

¹²⁰ Erdoğan, *Osmanlı yönetiminde Beyşehir Sancağı*, IV.

¹²¹ Yinanç–Elibüyük, *Kanunî devri Malatya tahrir defteri*, III–IV.

¹²² Yinanç–Elibüyük, *Maraş tahrir defteri*, III–IV.

¹²³ Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve teşkilatı*, 230.

¹²⁴ Özdeğer, *15–16. yüzyıl arşiv kaynaklarına göre Uşak kazasının sosyal ve ekonomik tarihi*, 353.

¹²⁵ Gümüşçü, *XVI. yüzyıl Larende (Karaman) kazasında yerleşme ve nüfus*, 142.

¹²⁶ Gökçe, *XVI ve XVII. yüzyıllarda Lâzıkıyye (Denizli) kazası*, VI.

felsorolva; a törvényszékek egyáltalán nem fordulnak elő bennük. Ez a megközelítés elvben a 17. században sem változott, de a részletes felmérések készítésének leállítása után¹²⁷ a szandzsákon belüli kisebb közigazgatási egységek elsőbbsége megszűnt. Igaz, a kádiknak a hadsereg mozgósításában és ellátásában betöltött funkciója már a 16. században is jelentős volt, de szerepük később egyre inkább előtérbe került. Mivel az állami adókat kádiságok szerint szedték be, a *náhije*k nagymértékben elvesztették jelentőségüket.

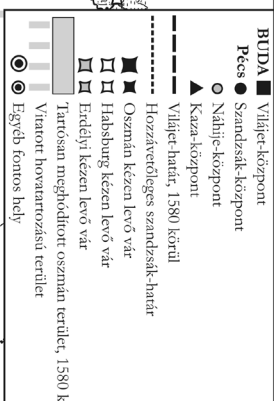
Mint másutt már rámutattam,¹²⁸ a Temesvári vilájet 18. századi dokumentumaiban kizárólag törvényszékekkel találkozunk. Az is érdekes, hogy ha egy 1711-es összesített nyilvántartás oszmán *kaza*-felosztását egybevetjük az 1717-es Habsburg kerületnevekkel, akkor azt vesszük észre, hogy a kettő szinte teljesen azonos. A törököknek 10 törvényszékük volt, amelyek közül kettő kettős nevet kapott. Ezzel szemben a Habsburgoknál 11 kerületet soroltak fel, a növekedés egyszerűen a kettős nevű törvényszékek egyikének, Csanád–Becsereknek két kerületre való felosztásából adódik. Logikusnak tűnik az a feltevés, hogy ha a nevük azonos, akkor a határaik is többé-kevésbé egybeeshettek. Ha feltételezésem helytálló, akkor ez azt jelentené, hogy az idegen közigazgatási (vagy adóztatási) rendszerek elemeinek kölcsönzése nemcsak oszmán gyakorlat volt a hódítások bizonyos időszakaiban (természetesen inkább a 16. században), hanem jóval később, ezúttal a Habsburgok oldalán is megfigyelhető hasonló tendencia.

Bibliográfia

- Alan, Ercan, Kadiasker ruznamçe defterlerine göre XVII. yüzyılda Rumeli’de *kaza* teşkilatı ve kadılar. *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 23 (2013) 53–97.
- Aycibin, Zeynep, *Kâtib Çelebi, Fezleke. Tahlil ve metin*. Doktora tezi (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi). İstanbul, 2007.
- Aydın, Dündar, *Erzurum Beylerbeyliği ve teşkilâtı. Kuruluş ve genişleme devri (1535–1566)*. (Türk Tarih Kurumu yayınları, VII/151.) Ankara, 1998.
- Csánki Dezső, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. I–II. Budapest, 1890–1894.
- Dávid Géza, Adalékok a Temesvári ejálet 18. századi történetéhez. *Keletkutatás* 1993. ősz, 42–55.
- Dávid Géza, Magyarország népessége a 16–17. században. In: *Magyarország történeti demográfája (896–1995). Millecentenáriumi előadások*. Szerk. Kovacsics József. Budapest, 1997, 141–171.
- Dávid Géza–Fodor Pál, „Az ország ügye mindenek előtt való”. *A szultáni tanács Magyarországra vonatkozó rendeletei (1544–1545, 1552). „Affairs of State Are Supreme”. The Orders of the Ottoman Imperial Council Pertaining to Hungary (1544–1545, 1552)*. Budapest, 2005.
- Engel Pál, *A Temesvári és [a] Moldovai szandzsák törökkori települései (1554–1579)*. (Dél-Alföldi Évszázadok, 8.) Szeged, 1996.

¹²⁷ Vö. Fodor, *Vállalkozásra kényszerítve*, 207–256.

¹²⁸ Dávid, Adalékok a Temesvári ejálet 18. századi történetéhez, 48–49.

- Erdoğru, M. Akif, *Osmanlı yönetiminde Beyşehir Sancağı (1522–1584)*. İzmir, 1998.
- Evlîyâ Çelebi b. Dervîş Mehmed Zillî, *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi. Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan 1457 numaralı yazmanın transkripsiyonu – dizini*. VI. Haz. Kahraman, Seyit Ali–Dağlı, Yücel. İstanbul, 2002.
- Fekete Lajos, *A Hatvani szandzsák 1550. évi adóösszeírása*. (Jászsági Füzetek, 4.) Jászberény, 1968.
- Fekete Lajos, *Az Esztergomi szandzsák 1570. évi adóösszeírása*. Budapest, 1943.
- Fodor Pál, *Vállalkozásra kényszerítve. Az oszmán pénzügyigazgatás és hatalmi elit változásai a 16–17. század fordulóján*. (História Könyvtár. Monográfiák, 21.) Budapest, 2006.
- Gökbilgin, M. Tayyip, *Hatvan Kadılığının iki sicili*. In: *Hungaro–Turcica. Studies in Honour of Julius Németh*. Ed. by Káldy-Nagy, Gyula. Budapest, 1976, 315–319.
- Gökçe, Turan, *XVI ve XVII. yüzyıllarda Lâzıkıyye (Denizli) kazası*. (Türk Tarih Kurumu yayınları, XIV/23.) Ankara, 2000.
- Gümüşçü, Osman, *XVI. yüzyıl Larende (Karaman) kazasında yerleşme ve nüfus*. (Türk Tarih Kurumu yayınları, XIV/25.) Ankara, 2001.
- Halasi-Kun, Tibor, *Krassó County, and the Ottoman nahıyes Boğça, Kırasso-Bıtlılık, and Şemlit’, II. Kırasso-Bıtlılık nahıyesi*. *Archivum Ottomanicum* 11 (1986) [1988] 71–212.
- Halasi-Kun, Tibor, *The Rumanians of districti volachales Monostor and Sugya*. *Archivum Ottomanicum* 8 (1983) 251–306.
- Halasi-Kun, Tibor, *The Rumanians of districtus volachalis Tverd*. *Archivum Ottomanicum* 6 (1980) 115–145.
- Halasi-Kun, Tibor, *Serbian and Rumanians in Ottoman Southeastern Hungary: Detta*. In: *The Mutual Effects of the Islamic and Judeo-Christian Worlds. The East European Pattern*. Ed. by Ascher, Abraham. New York, 1979, 113–129.
- Hegyi Klára, *A Füleki szandzsák*. Budapest, 2019.
- Hegyi Klára, *A török hódoltság várai és várkatonasága*. (História Könyvtár. Kronológiai, Adattárak, 9.) Budapest, 2007.
- Hegyi Klára, *Török berendezkedés Magyarországon*. (História Könyvtár. Monográfiák, 7.) Budapest, 1995.
- Kadiasker atama rûznâmçelerinden “Çivizâde Mehmed efendi rûznâmçesi”*. Haz. Yasemin Beyazıt. (Türk Tarih Kurumu yayınları, III/11.) Ankara, 2018.
- Kadiasker mülazım rûznâmçelerinden “Bostanzâde Mehmed efendi defteri”*. Haz. Yasemin Beyazıt. (Türk Tarih Kurumu yayınları, III/12.) Ankara, 2020.
- Káldy-Nagy Gyula, *A Gyulai szandzsák 1567. és 1579. évi összeírása*. (Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból, 10.) Békéscsaba, 1982.
- Kâtib Çelebi, *Fezleke. Osmanlı Tarihi (1000–1065/1591–1655)*. Haz. Aycibin, Zeynep. İstanbul, 2016.
- Kuru, Levent, *Kanuni sultan Süleyman döneminde Rumeli kadılıkları [XVI. yüzyılın ilk yarısı]*. *The Pursuit of History* 21 (2019) 247–272.
- Kuru, Levent, *XVI. yüzyılın ikinci yarısında Rumeli kadılıkları*. *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi* 8/2 (2019) 261–294.
- Lupescu, Radu, *Solymos vára a középkorban*. In: *Építészet a középkori Dél-Magyarországon*. Szerk. Kollár Tibor. Budapest, 2010, 829–877.
- Özdeğer, Mehtap, *15–16. yüzyıl arşiv kaynaklarına göre Uşak kazasının sosyal ve ekonomik tarihi*. İstanbul, 2001.
- Özergin, M. Kemal, *Rumeli kadılıklarında 1078 düzenlemesi*. In: *İsmail Hakkı Uzunçarşılı’ya armağan*. Haz. Erzi, Adnan Sadık. Ankara, 1976, 251–309.
- Pitcher, Donald Edgar, *An Historical Geography of the Ottoman Empire from Earliest Times to the End of the Sixteenth Century*. Leiden, 1972.
- Sahillioglu, Halil, *Topkapı Sarayı Arşivi H. 951–952 tarihli ve E-12321 numaralı mühimme defteri*. (Osmanlı Devleti ve medeniyeti tarihi serisi, 7.) İstanbul, 2002.

- Şahin, İlhan, Nahiye. In: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. XXXII. İstanbul, 2006, 306–308.
- Sz. Simon Éva, *Tematikusszegedlet a Budai vilájet Magyarország területére eső szandzsájkainak 16. századi adó- és birtokösszeírásaihoz*. https://mnl.gov.hu/mnl/ol/leveltari_segedlet_oszman_osszeirasokhoz (2025. október 25.).
- Velics Antal–Kammerer Ernő, *Magyarországi török kincstári defterek*. I–II. Budapest, 1886–1890.
- Yinanç, Refet–Elibüyük, Mesut, *Kanunî devri Malatya tahrir defteri (1560)*. Ankara, 1983.
- Yinanç, Refet–Elibüyük, Mesut, *Maraş tahrir defteri (1563)*. (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi yayınları, 1.) Ankara, 1988.

Géza Dávid

Kaza and nahiye in Ottoman Hungary

Abstract

The importance of *nahiyes* and *kazas* in Ottoman Hungary in the sixteenth and seventeenth centuries differed greatly. Until the *timar* system played a key role, cadastral surveys and prebend journals were prepared on *sancak* and *nahiye* basis. This is perhaps the main reason why the number of sub-districts was three and a half times higher than that of judicial regions. At the same time, we find only c. half as much *kazas* per square kilometre in Hungary as in Rumelia. This great difference can be explained by the low number of Muslims above the Drava–Danube line and by the fact that the Ottomans were unable to fully control the Hungarian territories also in the terms of jurisdiction. In the seventeenth century, when state taxes were collected on *kaza* level, this institution gained decisive significance.

Keywords: Ottoman administration, *nahiye*, *kaza*